

100 – 150 грн. за га, і стягувався або з 1,5% вартості паїв, або 10-15% зібраного врожаю. Це у 2 – 3 рази нижче, ніж країнах Європи і Північної Америки [5, с. 125 – 131].

Отже, у досліджувані роки в українському селі реально з'явилося таке явище як загальна бідність. Практично більшість сільського населення постійно переживала матеріальний дискомфорт, відмовляла собі у задоволенні найнеобхідніших матеріально-побутових потреб. Бідність ставала нормою життя на селі. Від нестатків найбільш потерпало працездатне населення.

Джерела та література:

1. Агропромисловий комплекс України // Режим доступу: – <http://test.minagro.gov>
2. Актуальні питання аграрної політики. Збірник робіт 2002 – 2004. – С. 349.
3. Бородіна О. М. Методологічні підходи до визначення шляхів подолання бідності на селі // Економіка АПК. – 2006. – № 3. – С. 94 – 95.
4. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. О. Погорілого. – К.: Основи, 1994. – 216 с.
5. Гайдучий А. П. Інвестиційна привабливість ринку землі в Україні // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 125 – 131.
6. Данилів Б. В. Оплата праці та її вплив на функціонування великомасштабного виробництва тваринницької продукції // Економіка АПК. – 2006. – №10. – С. 87 – 91.
7. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії / НАН України, Ін-т економіки; За ред. В. Стешенко. – К., 2001. – 560 с.
8. Держкомстат України // Режим доступу: – <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Економічна діяльність аграрного сектору: стан і перспективи розвитку/ Л. О. Лісова // Економіка АПК. – 2006. – №7. – С. 30 – 32.
10. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – С. 594.
11. Кваснікова Г. С. Доходи населення та економічний стан держави // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С. 116 – 121.
12. Лупенко О. О. Добробут сільського населення в пореформений період // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 134.
13. Лібанова Е. М. Безробіття в перехідній економіці // Перехідна економіка: Підручник / В. М.Геєць, С. Г. Панченко. – К.: Вища школа, 2003. – С. 381.
14. Матеріальний добробут сільських жителів / За ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 21.
15. Праця України 2004. Держкомстат України. – К., 2005. – С. 233.
16. Полозенко Д. В., Іваницький Д. О. Фінансова політика у сфері видатків бюджетів // Економіка АПК. – 2006. – №1. – С. 96 – 99.
17. Статистичний щорічник України за 2004 р. Держкомстат України. – К., 2005. – С. 433.
18. Теслюк С. Р. Аналіз діяльності особистих селянських господарств у виробництві і реалізації молока // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 138 – 142.
19. Хорунжий М. Й. Аграрна політика: підруч./ М. Й. Хорунжий. – К.: КНЕУ, 2010. – 332 с.
20. Шебаніна О. В. Формування та розвиток продовольчого під комплексу в Україні: дис. д-ра екон. наук: 08.00.03 / Миколаїв, 2007. – 446 арк.

Анотація

На основі архивних, статистических матеріалов, аналітических наработок предшественников рассмотрено место в повседневной жизни крестьян их материального обеспечения.

Ключевые слова: село, семья, бюджет, расходы, потребление, безработица, зарплата, продукты питания.

Annotation

On the basis of archival, statistical data, analytical inputs predecessors considered a place in the daily life of the peasants of their financial security.

Keywords: village, family, budget, expenditure, consumption, unemployment, wages, food.

УДК: 94:316. 35 (477) (292. 471) «17»

Олексій Савченко
(Київ)

ЗВ'ЯЗКИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА І УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XVIII СТ.

Розглядаються неконфронтаційні соціальні взаємини Кримського ханства і українських земель у XVIII ст. Звертається увага на долю слов'янського населення на Кримському півострові і в Північному Причорномор'ї.

Ключові слова: Кримське ханство, Буджак, райя, козацтво, товмачі, спархія, старообрядці.

На сьогоднішній день дуже актуальним є дослідження історії взаємин українців з їх найближчими сусідами. Особливе місце в цих зв'язках належить Кримському ханству – потужному військово-політичному і економічному центру, який відіграв помітну роль в історії Східної Європи і Близького сходу. Але даному напрямку в минулому приділяли набагато менше уваги, ніж взаєминам з іншими нашими сусідами, роблячи акцент переважно на військовому протистоянні, лише побіжно розглядаючи інші їх форми, підкреслюючи їх вимушеність або епізодичність. Та при більш комплексному розгляді даного питання, можна помітити, що з огляду на територіальну наближеність, предки сучасних українців мали і цілу низку неконфронтаційних взаємин з південними сусідами. А тому, саме соціальна їх складова потребує окремого дослідження, так як слов'янське населення півострова, в супереч поширеному стереотипу, знаходилося там не лише в статусі полонених і рабів, а й могло проживати цілком повноцінно.

На дану проблему вже звертали увагу у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Про населення українського походження в Криму зазначав Я. Дашкевич [1]. Історію козацьких формувань на турецькій і кримській службі, а також, татарсько-козацькі зв'язки часів Нової Січі розглядали В. Станіславський [2], В. Мільчев [3, 4, 5], О. Бачинська [6, 7], С. Андреева [8]. Детальніше на контактах з ногайцями зупинявся В. Грибовський [9]. Проблеми зв'язків козацьких формувань Дону і Кубані з Кримським ханством дослідив у своїх працях Д. Сень [10, 11].

Науковий інтерес саме до XVIII ст. обумовлений тим, що протягом цього часу, слов'янське населення на землях де діяла ханська і турецька адміністрація (Північному Причорномор'ї, Кримському півострові, Придунайських землях, Кубані, та ін.) відчутно збільшилось. Однією з причин цього були глобальні політичні зміни, які переживала Європа і Близький схід. Насамперед, це втрата позицій Османською імперією, яка після Карловицького трактату (1699 р.), вимушено переходить до оборонної стратегії, а також поразка Швеції у Північній війні, змінюють розстановку сил у регіоні. Відбувалося становлення Російської імперії, яке супроводжувалось політикою централізації, посилення особистої залежності населення, та спробами перетворити козацтво на слухняний суспільний стан. Одним з численних наслідків цих подій став вихід з підданства царя доволі численних груп населення – донських козаків Булавіна і Некрасова (у випадку з якими важливим є і релігійні причини – утиски древлеправославної церкви), козаків гетьмана І. Мазепи, та запорожців К. Гордієнка, що почало шукати притулку у свого природного союзника – Кримського ханства, для якого велику небезпеку несло посилення російських позицій на півдні.

При дослідженні козацтва на ханській службі, дуже важливо враховувати політичну кон'юнктуру в Криму у XVIII ст. Це дало б змогу краще розуміти мотиви багатьох ханських рішень. Гіреї на протязі багатьох століть керували поліетнічною і поліконфесійною державою, будучи вимушеними балансувати задля утримання влади між різними політичними групами. Навіть в середині держави вони мали сильну протидію з боку власної аристократії (карач-беїв, мурз, власних родичів, що претендували на трон), ногайців та черкесів [3, с. 22].

Приймаючи на службу різні групи козаків, що втекли з Росії (як донських так і запорізьких), хан розглядав їх як відчутну військову силу і намагався таким чином реалізувати власні військово-політичні завдання, збільшити обороноздатність кордонів та утриматись при владі. Стає помітно, що на протязі перебування у підданстві хана, козацькі формування приймають участь на стороні Криму у багатьох військових акціях: російсько-турецьких війнах, походах на Кавказ і Кубань проти адигів і черкесів, а також, у набігах на сусідів. Про один з таких випадків згадується у донесенні генерал-майора Глебова за 1754 р., де йдеться про те, що хан послав на черкесів 6 тис. орди, серед яких були козаки некрасівці і 280 «вільних запорожців» [4, с. 620]. З інших джерел також стає помітно, що випадки такі були не поодинокі [3]. Окремо слід зазначити про участь «кримських козаків» у походах в середині держави, для підтримки територіальної цілісності і придушення заколотів.

Як відомо, в Кримському ханстві часто дестабілізуючим фактором виступали ногайці. Вони, на відміну від кримських татар півострова, довше зберігали традиційний для кочівників спосіб життя і господарський уклад, були більш войовничими і неодноразово проявляли відцентрові тенденції. Зокрема, близько 30 тисяч ногайців підтримали виступ калги-султана Гази Гірея проти хана Девлет Гірея [2, с. 158], а також вели переговори про царське підданство під час Російсько-Турецьких воєн 1735 – 1739 рр., та 1768 – 1774 рр., що в результаті їм частково вдалось реалізувати у 1772 р. [6, с. 246].

Досить цікавим є дані і про участь запорожців у повстаннях проти хана і міжусобних війнах. Так, у 1727 – 28 рр., калга Адил Гірей за допомогою ногайців і 2 тис. запорожців намагався

скинути хана Менглі Гірея II. За це, частину з них було продано в рабство, а деякі козаки, ховаючись від переслідувань, стали кошем на місці колишньої Чортотлицької січі. Та через два роки вони повернулись і заснували Кам'янську Січ (нині Херсонська область) [3, с. 12].

Стає помітно, козацтво на кримських землях шукало можливості для прожиття. Значна частина з них займалась традиційною для себе сферою – військовою. Взагалі, варто звернути увагу на те, що багато представників козацтва доволі швидко, хоча часто і вимушено, адаптувалось на новому місці. Це дає підстави говорити про те, що архетип «бусурман» у свідомості козацтва відрізнявся від інших категорій населення. Вірогідно, це пояснюється схожим образом життя, побутом і родом занять на степовому кордоні. Адже, як можна помітити, під час «кримської періоду», козацтво брало участь і в набігах разом з татарами на землі Гетьманщини і Слобожанщини, що доволі часто згадується у джерелах [3]. Те ж можна помітити і у донських козаків. Окрім цього, вони мали свій відсоток під час розподілу трофеїв і продажу полонених [10, с. 63].

На степовому кордоні формувались численні контактні зони, в яких важливим показником міжкультурних взаємин являлась мова. В різних джерелах того часу, можна побачити численні приклади знання турецької і татарської мови серед козаків як Січі так і в Гетьманщини. Це давало їм також можливість навіть бути присутнім у турецькій і татарській адміністрації в Криму і Буджаку. Зокрема, у I пол. XVIII ст. при дворі хана згадується перекладач Гасан – колишній запорожець, що прийняв іслам [3, с. 29]. Також, в 1754 р. у Буджацького сераскера на службі був писар, який походив з українських земель, і володів мовою російського діловодства [9, с. 32]. Є і інформація про козака Канівського куреня Якова Калмика, що певний час був товмачем у «татарського каймакана», який, судячи з прізвища був калмицького походження [12, с. 320]. Дана практика зустрічалась і в попередні століття. Наприклад, Я. Дашкевич досліджував турецьке дипломатичне листування, датоване 40-ми роками XVI ст., яке стосувалось прикордонного спору у Дністровсько-Дунайському межиріччі. Лінгвістичні ознаки документів свідчать про те, що вони написані були на староукраїнській мові. Також, дослідник звертав увагу, що в місцевій Буджацькій адміністрації були українські писарі, та й загалом, українська мова входила у дипломатичну практику кримських ханів [1, с. 175].

Взагалі, високий рівень знання «бусурманської мови» серед козацтва був відомий їх сучасникам, а тому не дивно, що вони фігурують часто як фахівці у питаннях зносин з південними сусідами. Окрім перекладу, їм доручали ще й роль посередників при листуванні, обміні новинами, розвідку, супровід послів та інших подорожуючих. Зокрема, як повідомляє В. Станіславський, між І. Мазепою і ногайцями Буджаку відбувалось листування, про перехід їх під високу царську руку. А після поразки виступу калги-султана Гази Гірея проти хана Девлет Гірея, він у 1701 р. з двома сотнями своїх прибічників втік саме до Чигирини, де за посередництва гетьмана вів переговори з російським двором. Не отримавши бажаної відповіді, він навіть розглядав можливість переходу на службу до гетьмана [2, с. 159].

Неодноразово зустрічаються випадки, коли «бусурманською» мовою оволоділи у полоні, або проживаючи певний час серед татар. Наприклад, В. Мільчев наводить цікаву біографію козака Мусія Штригеля, який у 1773 р. потрапив у полон до татар, а через 2 роки після обміну полоненими записався до «Нововербованого полку» Скаржинського (предтеча Бузького козацтва). Пробувши там недовго, забравши чоботи і «підйомні» гроші, він втік у Очаків до турків, де кілька років заробляв перекладами, а також, провідником кораблів до Нікополя (Микитине). У 1778 – 1781 рр. обирався писарем у різних угрупованнях турецьких запорожців в Очакові, Подністров'ї, Подунав'ї [5, с. 96]. Іншим цікавим прикладом є Григорій Білий – козак Полтавського куреня, який перебував у турецькому полоні з 1736 по 1742 рр., звідки втік і оселився на Запоріжжі. Був направлений від війська як перекладач, супроводжувати поручика О. Нікіфорова, а з 1745 зарахований до служби у Київську губернську канцелярію, на посаду «товмача» [12, с. 320].

Взагалі, на службі у Кримському ханстві іноземців можна зустріти доволі часто. Згадати хоча б людину воеводи Василя Шереметьєва, який «добровільно обусурманився», щоб стати товмачем при ханському дворі [13, с. 20], або ж радника Буджацького сераскера, Мехмеда-агу – грека мусульманина [9, с. 32]. Така практика була звичайна, і часто зустрічалась у мусульманських країнах. Як влучно зазначив В. Возгрін, в них соціальна мобільність була на порядок вища, а становище ієрархія долалась легше ніж в Європі того часу [14, с. 95].

Про особливу лояльність хана до козацьких угруповань говорить і те, що вони часто звертались як до нього, так і до турецької адміністрації безпосередньо, отримуючи позитивну відповідь на свої прохання. Це вказує на те, що вони мали доступ до його найближчого оточення

та виконували важливі доручення. Для прикладу можна згадати, що при очаківському паші, як представник громади і війська, знаходився осавул Гаврило Близнюк [5, с. 98]. Також, хан Менглі Гірей мав сотню некрасівських козаків в якості особистої охорони [10, с. 69]. Є і інші подібні випадки. Зокрема, російський посланець у Константинополі повідомляв, що у м. Балті, у 1780-х р., запорожці були охоронцями місцевого яничарського аги [5, с. 98]. У замітках Трифіллія, протоієрея Готфійської і Кефайської єпархії, також згадується, що у 1774 р. під час «смути» його супроводжувала «стража» із «донцов» (вірогідно із донських козаків на службі хана) [15, с. 591].

Набирати іноземців у якості охорони, особливо із войовничих народів, – практика не нова у світовій історії. Вважалось, що надійніше гарантуватимуть безпеку саме ті, хто особисто залежав від милості свого «покровителя». У мусульманських країнах у різні часи подібна роль покладалась на гулямів у халіфаті Аббасидів, мамлюки в Єгипті, та яничар у Туреччині. Для Кримського ханства, де місцева аристократія і власні родичі не раз здійснювали перевороти, це було доволі актуально. Тому, ще за часів Сехіб Гірея були спроби ввести подібну до яничар військову дружину, яку набирали з рабів і називали «капи-кулу» (тур. – «раби воріт») [16, с. 414].

У вітчизняній історії можна також знайти схожі аналогії. Наприклад, у Костянтина Острозького було чимало татар на службі, частина з яких була і серед його особистої охорони. Що вже казати про Богдана Хмельницького, який найняв 4 тисячі татар, для охорони своєї резиденції в Чигирині. Там, з поміж іншого, вони виконували ще й комендантські функції [17, с. 190].

Важливо звернути увагу, що вихідці з українських земель в Криму знаходились не лише на військовій службі і далеко не завжди були козаками. Набагато цікавішим, для дослідження соціальних і культурних зв'язків являється саме цивільне населення, яке займалось переважно господарською діяльністю і сплачувало податки. Їх, за османсько-кримською практикою можна віднести до категорії підданих «райя» (буквально – «паства», «стадо»).

Як відомо, населення причорноморських міст було поліетнічним. З огляду на територіальну наближеність, вагомий відсоток з них становили і слов'яни. До того ж, представлене воно було не лише невільниками, яких, безумовно було багато. Різні групи слов'ян могли цілком законно проживати в мусульманських містах, торгувати, найматись на службу, або інші господарські роботи і бути захищеними місцевою адміністрацією. Частина з них була колишні козаки, які вирішили змінити рід занять і осісти.

С. Андреева звертає увагу, що у XVIII ст. їх кількість значно зростає в Очаківському степу, а їх зимівники, місця промислів і хутори часто згадуються аж до Чорного моря [8, с. 110]. Якщо брати детальніше райони Придунайських степів, в яких діяла турецька адміністрація (головними опорними пунктами тут були Акерман, Кілія, Ізмаїл, Рені, Каушани, Бендери), то можна говорити про те, що кількість населення з українських земель там також зростає. Південний регіон традиційно притягував охочих, які хотіли покращити свій соціальний стан, або ж були вимушені покинути колишню домівку. Протягом XVIII ст. фіксували чимало втікачів, які мігрували «цілими сотнями» з поміщицьких господарств в результаті посилення особистої залежності. Багато хто з них ставали тут наймитами (аргатами) та поденними робочими (ренжиперами). Працювали в сільському господарстві, риболовстві, та ін. місцях [6, с. 246].

Збільшується кількість поселенців і на півострові. Так, з 1709 по 1734 р. тут оселяється чимало запорожців, які полишили військову справу та фігурують іноді ще як «гніздюки». Вони осідали в гірському і південному березі Криму, де купували хутори поблизу Гезлева, Кафи, Бахчисарая, Газікермена, тримали сади, виноградники, млини. Деякі з них так і не повернулись в російське підданство не бажаючи покидати обжиті місця, поступово вступаючи у взаємини з місцевим населенням, оселяючись як у містах, так і в грецьких селах, серед підданих християн [4, с. 619].

Часто зустрічаються в джерелах випадки прийняття слов'янами мусульманської віри. Очевидно, що домінуючою релігією в Криму був іслам, а адміністрація практикувала і примусову натуралізацію християн. Та варто сказати, що новонавернені віруючі не відрізнялись в правах від тих, хто ними народився, тому часто цю релігію приймали з метою отримання більших можливостей. Є згадка про переговори щодо повернення полонених, які проводив Голіцин після походу в Крим, на що хан йому відповів, що повернути їх не може, так як багато хто: «...обусурманилися, и от того им стало сытней» [13, с. 20]. Для порівняння можна згадати інший випадок. Возгрін наводить спогади Австрійського єзуїта місіонера, який у 1701 р. зустрів біля Перекопа у ногайських селах своїх співвітчизників, що потрапили в полон ще під час походу

турків на Відень 1683 р., і які відмовились повернутись разом з ним, хоча на це у них і була можливість, відповівши, що «вдома вони не матимуть того, що є в них тут» [14].

Але, пропри це, ті хто бажав залишитись при своїй вірі, мали на це повне право і можливості. Конфесійна політика Гіреїв потребує окремого дослідження, але можна згадати, що Кримський півострів має давні традиції християнства. До того ж, Коран також регламентує відносини мусульман з «невірними», визнаючи їх «людьми Писання», та чітко окреслює їх статус. Вихідці з українських земель, що залишались християнами, мали право вільно переміщатись в межах ханства, а також свободу віросповідання. Це стосувалось як цивільного населення, так і козаків. Зокрема, в Олешковій православна церква була збудована вже в 1711 р. [3, с. 12]. Є і інші згадки, які вказують на наявність православних стаціонарних культових споруд, що будувались з дозволу місцевої ханської або турецької адміністрації. Наприклад, у 1780-х р. в Єдисані діяла церква, яку дозволив возвести очаківський паша Хаджі-Алі Чатаджали [5, с. 98].

Релігійний аспект між відносинами Криму і козацьких формувань є вкрай важливим, адже саме вона формувала свідомість тогочасної людини. Тому, для порівняння, слід згадати той момент, що козаки Булавіна і Некрасова, які раніше прийняли ханський протекторат, у переважній більшості своїй були «розкольниками». Цікаві свідчення наводить Д. Сень, що під час 2-го Азовського походу, козаки доставляли жителів з цієї фортеці російському командуванню. Серед них виявилось немало українців: Кирил Сезоренко з Харківщини, Федор Коваль зі Слобожанщини, та ін. Також, після капітуляції Азова у листі фігурують п'ять сотень «ахреян», яких захопили в полон у фортеці і роздали донським козакам. Помітно також, що саме «вільні християни» активніше виступали проти капітуляції гарнізону, адже не бажали повертатись в Росію [11, с. 42]. Тому, лише на перший погляд парадоксальним виглядає те, що християнські піддані мігрували на південь для пошуків кращої долі, та і козацькі формування шукали порятунку в Османській імперії і Кримському ханстві від християнського володаря. А це, як влучно зазначила О. Бачинська, негативно впливало на міжнародний авторитет царя – як захисника православ'я [7, с. 321].

Показовим у даному випадку є лояльність хана у деяких релігійних питаннях, зокрема тих, які стосувались старообрядців. Дослідник даної проблеми Д. Сень, повідомляє цікаву інформація. Так, ще у 1712 р. козаки-некрасівці звернулись до Єрусалимського патріарха Хрісанфа, з проханням освятити «свого» єпископа. Реалізувати їх прагнення вдалось лише у 1754 р., за особистим втручанням султана. Під його тиском, кримський архієпископ Гедеон утворив Терське і Кубанське єпископство висвятивши для цього єпископа Феодосія [10, с. 69]. У тих же 50-х роках хан Аслан Гірей сприяв приїзду його на Кубань, де він висвятив 2-ох єпископів, архімандрита, та інших, більш дрібних служителів церкви [11, с. 36].

Можна сказати і про інші християнські течії, які у відчутній мірі були представлені в Кримському ханстві. Православна церква мала єпархію на півострові, а в різних джерелах не раз фігурують їх святині. Вони існували майже в усіх місцях, де компактно проживала християнська громада. Самих тільки православних у XVIII ст. нараховувалось близько 60 тисяч [18, с. 57]. На момент ліквідації ханства у 1783 р., джерела каймаканських (намісницьких) округів фіксують більше 50-ти православних церков (33 цілих і 25 зруйнованих) [19, с. 111]. І дані говорять про ситуацію вже після виселення греків з півострова у Приазов'я.

Таким чином, предки сучасних українців мали давні традиції соціальних відносин з мусульманськими державами. Слов'янське населення проживало в Криму і Північному Причорномор'ї задовго до приєднання його до складу Російської імперії, і хоча велика кількість з них були полонені, значна частина все ж проживала там добровільно, приймаючи участь у місцевому етнотворенні. Військова складова постійно супроводжувала християнсько-мусульманське порубіжжя, але було б помилковим говорити про монолітність козацького світу в боротьбі з татарами і турками. Адже цей регіон довго був частиною масштабної християнсько-мусульманської контактної зони, що простягалась від Піренеїв до Кавказу, мешканці якої протягом століть сформували своє бачення «сходу», формуючи власний культурний простір.

Джерела та література:

1. Дашкевич Я. Майстерня історика. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Я. Дашкевич. – Львів: «Піраміда», 2011. – С. 174 – 185.
2. Станіславський В. До історії взаємодії Війська Запорозького з Буджацькою Ордою 1699 – 1701 / В. Станіславський // Надчорномор'я у IX ст. д. н.е. – на початку XIX ст. Студії з історії та археології. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2008. – С. 157 – 162.

3. Мільчев В. Нариси з історії запорозького козацтва XVIII ст. / В. Мільчев. – Запоріжжя, Тандем-У, 2009. – 108 с.
4. Мільчев В. Запорожці поза межами Запорозьких вольностей / В. Мільчев // Історія українського козацтва, нариси у 2-х т. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – Т. 1. – С. 618 – 630.
5. Мільчев В. Запорожські осередки в турецьких володіннях у перше десятиріччя по ліквідації Січі / В. Мільчев // Козацька спадщина: Альманах інституту суспільних досліджень. – Дніпропетровськ: «Пороги», 2008. – Вип. 4. – С. 92 – 102.
6. Бачинська О. Колонізаційна політика Стамбула на Придунайських землях XVIII ст. / О. Бачинська // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 243 – 252.
7. Бачинська О. Політика Російської імперії щодо задунайського козацтва / О. Бачинська // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2004. – № 4. – С. 320 – 328.
8. Андреева С. Основні напрямки економічних відносин Запорозької Нової Січі з Очаковом / С. Андреева // Гілея. Науковий вісник. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 109 – 115.
9. Грибовський В. Політична адміністрація в Буджацькій орді у період між 1739 – 1769 рр. / В. Грибовський // Чорноморська минувшина. – Одеса: «Фенікс», 2009. – Вип. 4. – С. 24 – 32.
10. Сень Д. Початковий етап соціальної адаптації козаків-некрасівців на території Кримського ханства: його роль і значення в історії кубанського козацтва (1708 – 1712) / Д. Сень // Козацька спадщина: Альманах інституту суспільних досліджень. – Дніпропетровськ: «Пороги», 2008. – Вип. 4. – С. 61 – 71.
11. Сень Д. «Другие славяне»: ахреяне Приазовья и Кубани XVII в. – начала XVIII в. / Д. Сень // Липоване. История и культура русских-старообрядцев. – Вып. 10. – Одесса, 2013. – С. 35 – 46.
12. Синяк І. Товмачі та перекладачі у Війську Запорозькому / І. Синяк // Покликання. Збірник праць на пошану професора Юрія Мицика. – К, 2009. – С. 317 – 331.
13. Бережков М. Русские пленники и невольники в Крыму / М. Бережков // Труды VI археологического съезда в Одессе. – Одесса, 1888. – Т. 2. – С. 342 – 372.
14. Серафимов С. Заметки из архива готфийской епархии в Крыму / С. Серафимов // ЗИООИД. – Одесса, 1867. – Т. VI. – С. 591 – 595.
15. Смирнов В. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века / В. Смирнов. – СПб.: Унив. тип., 1887. – 772 с.
16. Івангородський К. Військово-політичне співробітництво України-Гетьманщини та Кримського ханства / К. Івангородський // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 3. – С. 189 – 196.
17. Возгрин В. Рабство в странах Черного / В. Возгрин // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2011. – Вып. 3. – С. 90 – 101.
18. Кулаковский Ю. Прошлое Тавриды. / Ю. Кулаковский – К.: «Типолитография Товарищества И.Н. Кушнерева», 1906. – 186 с.
19. Лашков Ф. Статистические сведения о Крыме, сообщенныя каймаканами в 1783 г. / Ф. Лашков // ЗИООИД. – Одесса, 1886. – Т. XIV. – С. 91 – 155.

Аннотація

Рассматриваются не конфронтационные социальные связи Крымского ханства и украинских земель в XVIII в. Обращается внимание на судьбу славянского населения на Крымском полуострове и в Северном Причерноморье.

Ключевые слова: Крымское ханство, Буджак, райя, казачество, толмачи, епархия, старообрядцы.

Abstract

This article discusses not confrontational social ties of the Crimean Khanate and the Ukrainian lands in the XVIII century. Draws attention to the fate of the Slavic population in the Crimean peninsula in the Northern Black Sea.

Key words: Crimean Khanate, Budzhak, raya, kossaks, interpreters, diocese, old believers.

УДК 334.735

**Олександр Сидорович
(Ніжин)**

**УКООПСІЛКА В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УРСР У
ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Здійснена спроба проаналізувати окремі аспекти в діяльності Укоопспілки, визначити її місце в народному господарстві України в досліджуваний період

Ключові слова: Укоопспілка, споживча кооперація, післявоєнний період, Україна.